

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԼԵՋՈՒԻ ՀԱՄԱՌՕՏՈՒԹԻՒՆԸ

(ՀԱՇՎԵԼՍ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻ ՎՐԱՅ)

Լեզուի համառոտութիւն ըսելով կ'հասկնանք փոքրագոյնը այն շանքերու, որ կ'գործադրէ լեզու մը արտայայտելու համար որեւէ գաղափար: Գրաբար դից եւ աշխարհաբար ստատաճներու միեւնոյն իմաստը կ'արտայայտեն. բայց առաջինը երկրորդէն 4 անգամ կարճ է, այսպէս նաեւ թրք. allahlaren, որ աշխարհաբարին հասարակ երկայնութիւն ունի:

Որչափ կարճ են լեզուի մը բառերը, այնչափ ալ համառոտ է լեզուն, հետեւաբար կ'պահանջէ նուազ ուժ եւ կարելի է աւելի կատարեալ լեզու համարել:

Կան լեզուներ, որոնք բոլոր բառերը միայն մէկ վանկէ կը բաղկանան. այսպէս են միավանկային լեզուները (չինարէն, աննամբէն): Արաբերէնի մէջ գրեթէ բոլոր արմատական բառերը միավանկ են: Ժափայերէնը յատուկ սէր ունի երկավանկ բառերու. այնտեղ միավանկ եւ եռավանկ բառերը պատահական ընոյթ ունին եւ բացառութիւն կ'իյնան: Միավանկ կ'մնան ձայնարկութիւն, շաղկապ, յարաբերական եւ այլ նշանակաւ բառեր. ասոնք ալ այն պատճառով անշեղ են, որ հնչման մէջ կապուելով նախորդ կամ յաջորդ բառին, իրենց անհատականութիւնը կ'իզոնանեն եւ միայն կ'կարողացուին: Եռավանկ են կամ օտար բառերը եւ կամ որեւէ մասնիկով աճած բառերը. Իսկ աւելի վանկերով բառերը բարդ են: Բառերու մնացեալ անգրիկ մեծամասնութիւնը երկավանկ է: Երբ բառ մը ի բնէ միավանկ է, կ'աշխատին կամ սկիզբէն մասնիկ մը դնելով եւ կամ վանկը կրկնելով երկավանկի վերածել (կ'աւելցնեն ha, he, hu վանկերը). այսպէս սանսկրիտերէնէ փոխառեալ stri «կին», woh «պլատեղ» բառերը կ'դառնան hēstri, huwoh, եւ ro «երկու» pat «որս» կ'դառնան loro, papat:

Ուրիշ լեզուներու համար այսպիսի կանոններ չկան, բառերը կրնան ըլլալ մէկ

կամ աւելի վանկերով. շատ երկար են գերմանական բարդ բառերը եւ աւելի երկար են բենուային լեզուներու բառերը: Գուէնոս-Ալրէս հաստատուած պատկի մը աղգանունն է՝

Iturriberrigorricorrotaberricoechea (17 վանկ), որ բուն կը նշանակէ «վերի նոր կարմիր աղբիւրի նոր օղակաքի տունը» (տե՛ս Bulletin de la Société de Ling. de Paris, հտ. 34, No. 102, էջ XXVII):

Հայերէնի մէջ քիսելով ու միածայն միավանկէն, ունինք երկավանկ, եռավանկ, քառավանկ, հնգավանկ բառեր: Գրաբարի բառերը աւելի կարճ են, քան աշխարհաբարի, որ մասնաւոր վերացական բառերու հոլովական ձեւերը (ոթիւններէն, ոթիւններով) չորս վանկ կ'երկարեն բառերը: Կրնանք սակայն աշխարհաբարի մէջ ալ զուտ միավանկ բառերով անմիջական նախադասութիւններ կազմել. օր.

բայց այդ ինձ ի՛նչ փոյթ.

Ե՛կ, բ՛ր, այդ, դի՛ր ինձ մօտ եւ կ'ըր որ պէտք գայ, վի՛ր առ քեզ հետ ու տար քո տուն: (19 միավանկ բառ):

Հայերէնի ամենէն երկար բառն է կայծակնաճանկեցուցեալ (8 վանկ) անսովոր բառը (Ռոբ. Գ. կե). — «Այլ այնչափ կայծակնաճանկեցուցեալ, որով զգալազան մոգուցն լեզուք: Սեռականի պատճառով ասկէ վանկ մը աւելի է Ռոստովկ. էջ 4 առ անդուգայտախաղաղութի միւտոյ մասին: Չին. հաշուի թէոգորոս Գոթեհուսորի կանգնաչափ արուեստական բառերը, որոնք նոյն իսկ Հայկազեան Բառարանի մէջ չեն առնուած. օր. ինկնադադարուսակ արուեստանադարձութեամբ...) հոյալուսնաճանկեցուցեալ, սաղարսանեւափրթ, վերագաղթնակասարանեճ, երկնահոլովակսուռ, հոսանահոլովաշարժ, հովաճոճադադարադար:

Լեզուի համառոտութեան չափանիշը համեմատական քննութիւնն է: Կ'առնենք հատուած մը, կ'թարգմանենք այս ու այն լեզուով, կ'հաշուենք ամէն մէկին բովանդակած ձայնները, ո՛րը աւելի քիչ է՝ անիկայ աւելի համառոտ է, ո՛րը աւելի շատ է՝ անիկա աւելի երկարաբան է:

Այսպիսի համեմատական քննութիւն մը կատարած է Jespersen լեզուաբանը՝ իր Language, its nature, development and origin

աշխատութեան մէջ (2րդ. տպ. 1925), էջ 330. Առերէք Մատթէոսի ամբողջ աւետարանը, գիրք մը՝ որ կոտարեալ հաւատարմութեամբ թարգմանուած է յունարէնէ զանազան լեզուներու, հաշուեր է վոնկերու թիւը և գտեր է, որ

Հին յունարէնը ունի շուրջ!	39,000 վանկ.
Շուտահերէնը ունի շուրջ!	35,000 վանկ.
Գերմաներէնը ունի	33,000 վանկ.
Դանիերէնը ունի	32,000 վանկ.
Անգլերէնը ունի	29,000 վանկ.
Չինարէնը ունի	17,000 վանկ.

Ասկէ կ'երևի որ յիշեալներուն մէջ ամենահամառօտ լեզուն չինարէնն է, ամենէն երկարաբանը յունարէնը, որ չինարէնի կրկնապատիկն է և ա'լ աւելի:

Դժբախտաբար այս ցանկը երկու օգուկասութիւն ունի. նախ հաշուի չեն ենթարկուած մեզի հետաքրքրող քանի մը կարեւոր լեզուներ, ինչպէս ֆրանսերէնը, թուրքերէնը, ռուսերէնը, և երկրորդ՝ հաշիւը կատարուած է վանկերու եւ ո'չ թէ ծայրնային թուով: Ըստ այսմ, օրինակ՝ հայերէն ու և գերմաներէն schlacht միեւնոյն զծի վրայ պիտի մնան, մինչդեռ առաջինը միայն մէկ հնչիւն է, երկրորդը՝ հինգ:

Այս թերին մասամբ լրացնելու համար ես հաշուեցի հայերէն գրաբար ամբողջ Մատթէոսի աւետարանը, իսկ հայերէնի հետ նաեւ լատիներէնով Աստուածաշնչական ընկերութեան հրատարակած The Gospel in many tongues (London 1921) տետրակին «Աի աշխատէս սիրեաց Աստուած զաշխարհ, մինչև զվրդին իւր միածին ետ, զի ամենայն որ հաւատայ ի նա՝ մի՛ կորիցէ, այլ ընկալի զկեանսն յախտենականս» հատուածը (Յովհ. Դ. 16), Անա արդիւնքը: Մատթէոսի աւետարանը հայերէն գրաբար ունի 34,000 վանկ (ճիշտ թուով 33,998 վանկ), հաշուելով նաեւ վանկային (անգիր) ը-երը:

«Աի աշխատէս...» հատուածը ունի՝
 Չինարէն(*) 57 ձայն
 Ֆրանսերէն 79 ձայն
 Անգլերէն 97 ձայն
 Ռուսերէն 102 ձայն

Գերմաներէն 106 ձայն
 Տաճկերէն 106 ձայն
 Հին յունարէն 107 ձայն
 Իտալերէն 108 ձայն
 Հայերէն 117 ձայն
 Պարսկերէն 118 ձայն
 Վրացերէն 144 ձայն
 Ծաբոններէն 150 ձայն

Այս հաշուով ամենէն համառօտ լեզուն կ'մնայ չինարէնը. ասկէ հտքը կուգան ֆրանսերէնն ու անգլերէնը. միջին տեղը կ'ընեն ռուսերէնը, գերմաներէնը, տաճկերէնը, յունարէնը, իտալերէնը, հայերէնը, պարսկերէնը, իսկ ամենէն երկարաբան լեզուներն են վրացերէնն ու ծաբոններէնը:

Հետաքրքրութենէ դուրի չէ նաեւ ուրիշ հաշիւ մը, որ կատարեցի:

Առի ներսէս Լամբրտնացոյ Մեկնութիւն ժողովողի գիրքը, որ գերմաներէն թարգմանութեամբ հանդերձ հրատարակեց Max (Leipzig 1929): Թարգմանութիւնը շատ հարուստ է. տպագրութեան մէջ տողերը իրարու հաւասար և տառերն ալ թէ՛ հայերէն եւ թէ՛ գերմաներէն համաչափ մեծութեամբ ըլլալով, կարելի է ճիշտ համեմատութիւններ ընել:

Ամբողջ հայերէն բնագիրը՝ 186 էջ, ունի ընդ ամէնը 5287 տող, որմէ դուրս հանելով կիսատ (անտիպ) տողերը (բոլորը 223), կ'ունենանք ճիշդ 5064 տող:

Գերմաներէն թարգմանութիւնը՝ 188 էջ, ունի ընդ ամէնը 7135 տող, որմէ դուրս հանելով կիսատ (անտիպ) տողերը (բոլորը 195), կ'ունենանք ճիշտ 6940 տող: Գերմաներէն թարգմանութեան մէջ երբեմն փակագծով զրուած են բացատրական բառեր, ասոնք ալ հաշուելով 40 տող, բոլորը կ'ըլլայ 6980 տող, համեմատելով հայերէնի հետ՝ կ'ունենանք.

Հայերէն 100 տող = գերմաներէն 136 տող
 Հաշիւը համապատասխան չէ նախորդին հետ: Տարբերութիւնը կարծեմ որ պէտք է վերագրել նախ ուղղագրութեան ձևին (շ = sch, չ = tsch) և երկրորդ՝ յօդերու անջատ գրութեան ձևին (der, die, das = ճ),

Յիմաերթիւ հետեւեւ եւ մանդարին խոսակցական լեզու, որ նոյն գրիմը մէջ կ'կրէ 80րդ թիւը եւ ունի 29 վանկ: